Д. Ткаченко, асп.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

"…І ВІД ДІДА ТАРАСА, І ВІД ПРАДІДА СКОВОРОДИ": ДУХОВНІ АРХЕТЕКСТИ В. СИМОНЕНКА

Винесеними в заголовок рядками поет сам означив найважливіші джерела своєї духовної та стильової спадкоємності. У статті розглянуто інтертекстуальне відлуння творчості Т. Шевченка (насамперед), а також художніх ідей Г. Сковороди, української фольклорної афористики у змістовій та формальній сферах Симоненкової лірики.
***Ключові слова**: архетекст, стиль, алюзія, ремінісценція, афористичність.*

Вынесенными в заглавие статьи строками поэт сам обозначил важнейшие истоки своей духовной и стилистической преемственности. В статье рассмотрены интертекстуальные отголоски творчества Т. Шевченко (прежде всего), а также художественных идей Г. Сковороды, украинской фольклорной афористики в содержательной и формальной сферах лирики Василя Симоненко.
***Ключевые слова**: архетекст, стиль, аллюзия, реминисценция, афористичность.*

The poet himself identified the main sources of his spirituality and stylistic continuity as it is written in the title of this article. The intertextual echo (primarily) of T. Shevchenko"s creative work as well as H. Scovoroda"s artistic ideas and Ukrainian folk aphoristics in the content and formal spheres of Symonenko"s lyrics is investigated in the article.
***Key words:** archetext, style, allusion, reminiscence, aphoristic manner.*

Те, що Василь Симоненко відчував містичний зв'язок із пращурами, засвідчують такі вірші, як "Шум полів" (згодом перероблений із доданим підзаголовком "Над Кобзарем" – докладніше текстологічну історію цієї переробки див.: [5, 25–27]), "Безсмертні предки" та ін. М. Сом згадує, що його товаришеві навіть був приснився сон, де він їде на возі з Шевченком, Франком, Лесею, а йому, Сомові, туди ще зарано. Згодом із тих спогадів постав вірш: "Симоненків сон" (1995).

Передмова мюнхенського україніста І. Кошелівця до видання творів В. Симоненка за кордоном називалась "У хороший Шевченків слід ступаючи" [1]. У цій передмові та в примітках [2] ішлося і про ідейно-художню наступність, і про цензурні спотворення, і про версифікаційні особливості поезії В. Симоненка. Через кілька десятиліть черкаський науковець В. Пахаренко підхопив цю тему статтею "Духовний камертон Василя Симоненка" [3], де, зокрема, стверджувалося, що молодий поет зумів уникнути епігонства за всієї суголосності загального пафосу, антропоцентризму, пошуку двох шляхів до Правди – месницького і християнського, звеличення образу Матері, України, жанрових форм послання, інвективи, притчі, містерії тощо.

Нині можемо вести мову й про алюзії, ремінісценції, пряме називання та інші форми інтертекстуальності, що сягають не тільки духовних архетипів "діда Тараса" і "прадіда Сковороди", а й багатьох інших джерел. Широку панораму різногранної Симоненкової лектури й творчих зацікавлень подає колишня колега по роботі в "Молоді Черкащини" Лілія Шитова [9].

Прагнучи не повторювати вже сказаного, наведемо лише кілька найпоказовіших прикладів. Хронологічні віхи руху Симоненкового тексту постають водночас і віхами еволюції індивідуального стилю та – що найважливіше – руху духовних змагань. Тут і спроби рівня початківства, і згадки про митців, творчість яких править за взірець, і дивовижні спалахи-сплави майстерності та прозріння. У жартівливій посвяті "*Т. Г. Шевченку*" (1954), написаній, мабуть, на літніх канікулах після другого курсу журналістики, крізь самоіронію відчуваються й докори сумління: "*Ти пас ягнята за селом, / А я тепер пасу корови. / Ти був великим пастухом, / А я… лиш лобурем здоровим!*". Вірш "Мандрівник", написаний на початку четвертого курсу (18.09.1955), нагадує мандри малого Тараса з

чумаками: "*Бо ж ніхто не знає, що хлопчина / Всі шляхи, де йшли мандрівники, / Буде знати, як оцю стежину, / Що веде від хати до ріки*". Тоді ж (28.10.1955) з'явиться й інвектива "Толóка", писана за найвищими критеріями вимогливості. Із властивим для молодих поривань максималізмом приміряється найвища мета, називаються духовні орієнтири:

Поезія безплідна, як толóка.
Усе завмерло, мов пройшла чума. –
Немає Брюсова, немає Блока,
Єсеніна і Бальмонта нема!

Біля керма – запроданці, кастрати
Дрижать від жаху в немочі сліпій..
Коли б оту толóку розорати,
Шевченко міг би вирости на ній!

Попри природну захисну реакцію: "*– Не йди туди, дорога то нещасна, / То не життя, то смерть*" ("Я"), міцніло й усвідомлення: "*А живуть століття після смерті / Ті, що роблять те, чого "не можна"*" ("Можна"). То були постійні думки й передчуття, заклинання на стійкість, зумовлені екзистенційною проблемою вибору подальшого шляху, ствердження на засадах стоїцизму, ідеалах правди, добра, сумління, справедливості, – аж ніяк не ідеалізованих, не "взагалі", а наповнених реальним змістом і, зрештою, окуплених життям.

Улітку 1962 р. молодого черкаського журналіста, автора першої поетичної збірки "Тиша і грім", було жорстоко побито в приміщенні транспортної міліції залізничної станції імені Тараса Шевченка у Смілій. Незабаром він написав "Перехожого" (9.09.1962) з посвятою Ліні Костенко. Ліричний герой (власне автор) вірша "Самотність" (24.09.1962) відчуває гостру потребу побратимства: "*– Пошли мені, Боже, хоч ворога, / Коли друга послати жаль!*". Риторико-стилістичний перегук із Шевченковим накликанням лихої долі: "*Коли доброї жаль, Боже, / То дай злої, злої!*".

Дві останні строфи з написаної за півроку до смерті інвективи "Прирученим патріотам" (26.06.1963) говорять самі за себе, не втрачаючи злободенності, а навпаки, ще більше її набуваючи:

Хто ваш народ? Яка у нього доля?
Куди його коріння проросло?
Чиї могили стогнуть серед поля,
Забрівши здичавіло у село?

Хоч раз почуйте, грамотні руїни,
Нікчемні слуги чорного добра,
Як, обіпершись вітрові на спину,
Кричить Тарасова гора:
– Нема на світі України,
Немає другого Дніпра!..

Знаковий для свого часу вірш, що друкувався в радянських виданнях під назвою "Пророцтво 17-го року", а за кордоном – за першим рядком – "Гранітні обеліски, як медузи…", як свідчить Лесь Танюк, був зроджений емоційним поштовхом під час відвідин Биківнянського цвинтаря "розстріляних ілюзій". І першими були рядки: "*Ми топчемо і ворогів , і друзів, / О бідні йорики, всі на один копил. / На цвинтарі розстріляних ілюзій / Уже немає місця для могил*" [4, 542].

Умістивши "Гранітні обеліски…" в розділі "Поезії, спотворені радянською цензурою", І. Кошелівець відніс до таких спотворень появу заголовка та двох завершальних рядків невідомого походження, яких не було в кількох примірниках оригіналу, одержаних видавцем із різних джерел. Там закінчувалося так: "*І захитають дерева на вітті / Апостолів злочинства і облуд*". А в радянських виданнях додано: "*І встане правда і любов на світі, / І на сторожі правди стане труд*".

Хто дописав? "Навіть мало вправна в поезії людина помітить, що ці два рядки Симоненкові не належать" [2, 301], – сказано ефектно, проте на основі браку інформації. Нині ж не можемо категорично стверджувати, що це не був сам автор, котрий розумів, що таким чином рятує весь вірш. Особливо ж після того, як і фізично почав відчувати невблаганну ходу репресивного маховика. До того ж і раніше було в поета чимало віршованої публіцистики (часто він і підписував такі одноденки псевдонімами). Та й дописано ті два рядки не лише "в дусі гасел сімнадцятого року" [2, 301], а й у дусі

теперішніх гасел, надто ж передвиборних. Але є тут алюзія до Шевченкового надчасового: "*Чи буде правда меж людьми? / Повинна буть, бо сонце стане / І оскверне́ну землю спалить*".

В. Симоненко прагнув сягнути Шевченкової афористичності. Симоненкові афоризми докладно описала й процитувала Л. Шитова [8]. У ХХ ст., надто ж у модерністській літературі, афористичність із її претензією на репрезентацію абсолютної істини, стає вже нібито менш актуальною завдяки розростанню ігрової, розважальної функції мистецтва. А проте й дидактичну та пізнавальну функції також навряд чи варто занехаювати. В ідеалі, як зазначає Е. Соловей, думка, сформульована в *афоризмі*, має містити нові щаблі життєосягнення [6, 243–270].

За Р. Бартом, називання, іменування, означування вже ідеологізує означуване. І це справді так, адже матеріалізація думки чи почуття у слові – то їх ствердніння, закостеніння, зупинка. "*Як усе на світі зрозумієш, / То тоді зупинишся й умреш*" (В. Симоненко). Однак не означувати – повернутися до мовчання.

Ще Ф. Тютчев поетично декларував: "*Мысль изреченная есть ложь*". Але це теж афоризм, отже, за його ж логікою, – неправда?

Цілковито оригінальним у слові бути неможливо: воно – результат усієї попередньої мовотворчості, а відтак і духовного, морально-психологічного досвіду, менталітету, зрештою – національної чуттєвості, пам"яті, вдачі. Так, у народних прислів"ях і приказках відбились – моменти істини, вихоплені колективним національним генієм із потоку часоплину. Їх можна застосовувати в різних ситуаціях і контекстах. Зокрема – і щодо творчої та життєвої долі В. Симоненка, який зростав і формувався як людина й митець саме в такому етико-естетичному кодексі. Про це свідчать і записи приказок та прислів"їв, здійснені його матір"ю в Біївцях.

Серед цих афоризмів є і багатозначні *сентенції*, й категоричні *максими*. За своєю природою *максима* означує не так "остаточні" філософські істини, як імперативні моральні осяяння. Чи не тому поет найчастіше вдається саме до неї. У переважній більшості його *максим* постає не накинена ззовні й заримована мораль, а виболене, крізь причетність і співчуття осягнене відкриття, одкровення. І це стосується не лише віршованих, а й прозових творів. Так, біль від утрати людини, що була йому і за батька, і за мудрого порадника, вихлюпнулась у знаменитий вірш "Дід умер"

(08.03.1959). Це була найперша емоційна реакція *власне автора*, до якого в цьому, як і в багатьох інших віршах Симоненка, не підходить відсторонено-дистанційний термін "ліричний герой". Утім, наприкінці вірша поет виходить і на власні сентенції на вічну тему – "він увесь не умре".

А в прозовій "Думі про діда", написаній уже з невеликої часової дистанції, можемо зустріти й більш розважливі описи та роздуми морально-етичного плану, і свідчення того, що вже змалку було в кого вчитися римувати, і каяття за мимоволі вчинені кривди, і сліди мистецьких зацікавлень та їх зіставлень з первинною дійсністю (у квадратових дужках поновлено недруковані фрагменти з рукопису):

"– Гей-гей, – сміються його пожмакані вуста. – Бери краще косу та неси її до клуні. [А по дорозі не колупайся в носі, а слухай мою мову, давно готову].

Ми йдемо через сінокіс, і темніє над нами небо, і дзвенить земля на тисячу ладів, і я слухаю. Слухаю небо, і слухаю землю, і слухаю дідову мову. І в серце моє вливається якась незрима сила, що на віки вічні прив"яже мене до цієї землі, до співучої тихої мови. [І йтиму я по ній, і благословлятиму важкі сліди моїх добрих і нелукавих предків].

...Чим густіша паморозь падала на дідову голову, тим більше він любив мене і щедріше розкривав свою душевну скарбницю. Він старів на моїх очах, і йому здавалося, що сила його і навіть саме життя його переливаються в мене, бо не було в діда синів – покосили їх пошесті та кулі.

– Безсмертячко ти моє кирпате, – шепотів дід, коли я засинав під музику його слів.

То були дуже гарні слова, бо поганих дід не говорив мені.

Я часто ображав і кривдив діда то своєю нетямучістю, то жорстоким дитячим егоїзмом. Але дід великодушно пробачав мені, як уміють пробачати великі люди. А дід був великим і простотою своєю, і тим, що не канючив од життя більше, ніж заслужив.

Любив дід читати історії та географії, а ще любив Шевченка та Горького, бо Шевченко – це, мовляв, селянський письменник, а Горький – городський.

– Правди такої, як у них, ні в кого немає. Інші теж розумні, але не такі. Не селянський і не робочий розум у них. Якщо я не зрозумів їх, то попроси у них за мене пробачення, коли виростеш.

Що ж, пробачте йому, графе Толстой і Антоне Чехов, не ображайтеся на нього, могутній Франко і ніжна Лесю, не гнівайтеся, Олександре Блок, Володимире Маяковський і Олександре Довженко. І ще й ще інші. А ті, хто бачив, як [умирав він од голоду (у друкованих текстах пом"якшено – *як сам відривав від рота*)], оддавши останню зернину фронтові, як годував на трьохсотграмовий трудодень своїх внуків, – ті, що бачили це і мовчали або цвіріньктіли римами про кохання, нехай самі підуть до його могили і попросять у нього пробачення. Не збагнули вони ні сили, ні краси, ані роботи його. І якщо не простить він їх, то нехай спалять свої книжки і візьмуться за іншу працю, щоб не була їх старість убогою.

[Дід був сучасником багатьох гігантів. Він годував їх своїм хлібом і вже тому заслужив пам"ятника.]" [5, 412–413].

Вчуваємо тут і відлуння ідеї "сродности", "сродного дѣйствія". Саме так звучать в оригіналі ці ключові поняття філософії Г. Сковороди. Серед тих *споріднень* він називає і "сродность к хлѣбопашеству", і "сродность к богословіи", і "сродность к воинству", навіть "к подлѣйшему ремеслу" [7, 209–230]. Якщо перекласти ці поняття сучасною мовою, то мають бути *спорідненість (схильність), споріднена діяльність (дія)*. Тоді як у найчастіше вживаному анонімному спотворенні "сродна праця" першу частину словосполуки оригіналу макаронічно спрофановано, а другу звужено. Адже у філософа йшлося не лише про працю, а про природний потяг до певного виду діяльності, що значно ширше. Саме жагою спорідненої діяльності перейняті тексти В. Симоненка.

На час написання "Думи про діда" вже були видрукувані і "феєрична трагедія" І. Драча "Ніж у Сонці", де, зокрема, в епізоді похорону голови колгоспу є подібне "випрощування": "Простіть, Родени, Моцати й Ейнштейни". Згадаймо також "Балладу про Сар"янів та Ван-Гогів" І. Драча і запис у Симоненковому щоденнику: "Я не можу навіть по-справжньому заздрити Сар"янам і Шостаковичам, бо ж неписьменний не може заздрити Льву Толстому" [5, 542]. Славетні імена вірменського художника М. Сар"яна (1880–1972) та російського композитора Д. Шостаковича (1906–1975) вжито у множині як синекдоху – власні імена у значенні загальних.

У спразі художнього синтезу митець переймає імпульси, що йдуть не тільки від попередників, а й від сучасників, витворюючи разом з ними спільний "шістдесятницький" інтертекст. Але в тому інтертексті характерними рисами саме Симоненкового ідіостилю є публіцистичність, афористичність та інвективність "прямої мови" і викликана цим наявність великої кількості риторичних фігур.

Колективний Т. Шевченко таки виріс на розораній толок*о*ю шістдесятників тол*о*ці. Можна згадати і вперше оприлюднену в університетській стіннівці поему І. Драча "Смерть Шевченка", і "Молитву" Д. Павличка ("Отче наш, Тарасе всемогутній…"), і "Ґратовані сонети" І. Світличного із тим "Парнасом", де "*Хтось невид**и**мий ізбудив / Світ Калинцевих візій-див, / Драчеві клекоти і хмелі, / Вій Вінграновських інвектив / Чаклунство Ліни, невеселі / Голобородькові пастелі / І Стусів бас-речитатив*"), і виболену афористичність В. Симоненка, яку продиктувало йому "*покликання сумне / Любити все прекрасне і земне / І говорити правду всім бульдогам*" ("Я"). "*На тебе теж відкрили справу, / Ти не уник свого хреста*", – писав І. Світличний у "камерній персоналії" "В. Симоненкові". Поки що такою була доля надто багатьох улюбленців української музи.

1. *Кошелівець І.* У хороший Шевченків слід ступаючи // *Симоненко В.* Берег чекань. – Вид. 2-е, переробл. / Вибір і коментарі І. Кошелівця. – Мюнхен: Сучасність, 1972. 2. [*Кошелівець І.*]. Коментарі // Там само. – С. 295–306). 3. *Пахаренко В*. Духовний камертон Василя Симоненка // Слово і час. – 1993. – № 2. – С. 3–7. 4. *Танюк Л.* [Щоденниковий запис про відвідини Биківнянського лісу] // *Танюк Л.* Твори: В 60 т. – Т. VI: Щоденники 1962 р. – К.: Альтерпрес, 2006. – С. 538–544. 5. *Симоненко В.* Вибр. твори / Упоряд. А. Ткаченко, Д. Ткаченко. – К.: Смолоскип, 2010. – С. 5–70. 6. *Соловей Е.* Блискавка чи блискітка? (Про афористичність) // *Соловей Е.* Поезія пізнання: (Філософська лірика в сучасній літературі). – К.: Дніпро, 1991. – С. 243–270. 7. *Сковорода Г.* Разговор, называемый алфавит или Букварь мира // *Сковорода Г.* Літературні твори / Вступ. ст., упоряд. і прим. Б. А. Деркача. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 197–243. 8. *Шитова Л.* Афоризми Василя Симоненка // Холодний Яр: Часопис Черкас. обл. орг. Нац. спілки письм. України. – Черкаси: Відлуння–Плюс. – 2004. – № 4. – С. 141–142. 9. *Шитова Л. П.* Я воскрес, щоб із вами жити: Філософія життя і творчості Василя Симоненка. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю. А., 2005. – 112 с.